

Розв'язки задач I туру Всеукраїнської олімпіади
з фізики за 2024-2025 н.р. в ІФНТУНГ
серед студентів 1-2 курсу

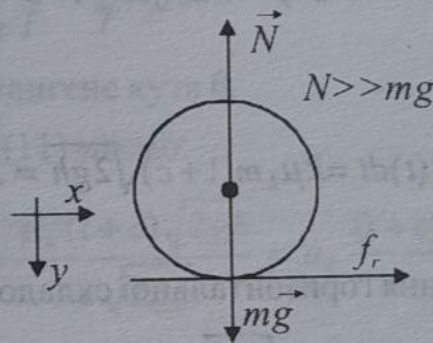
Задача №1.

$$\text{а) } mgh = \frac{mv_0^2}{2} \quad (1), \quad v_0 = \sqrt{2gh}. \quad (2)$$

б) Нехай v_{2x}, v_{2y} — горизонтальна і вертикальна складові швидкості центра мас після удару. Тоді:

$$v_{2y}^2 = 2g\alpha h \quad (3), \quad v_{2y} = \sqrt{2g\alpha h} = cv_0, \quad c = \sqrt{\alpha}. \quad (4)$$

в) На мал. 8 показані сили, що діють на м'яч під час удару.

Мал. 8

Візьмемо до уваги, що зміна імпульсу тіла дорівнює імпульсу сили, а зміна кутового моменту тіла визначається моментом сили. Тоді:

$$I_y = \int_{t_1}^{t_2} N(t)dt = mv_0 + mv_{2y} = m(1+c)\sqrt{2gh}, \quad (5)$$

$$I_x = \int_{t_1}^{t_2} f_r(t)dt = mv_{2x}, \quad (6)$$

$$I_\theta = \int_{t_1}^{t_2} Rf_r(t)dt = R \int_{t_1}^{t_2} f_r(t)dt = I(\omega_0 - \omega_2), \quad (7)$$

де I_x, I_y — компоненти імпульсу, I_θ — компонента кутового моменту, ω_2 — кутова швидкість після удару.

На початку удару м'яч завжди буде проковзувати, оскільки він має певну кутову швидкість ω_0 . Тоді можливі два випадки:

- 1) протягом всього удару проковзування м'яча не припиняється;
- 2) в деякий момент t ($t_1 < t < t_2$) проковзування припиняється, а отже, відповідна сила тертя зникає.

ВИПАДОК 1. М'яч проковзує протягом всього часу спіудару. Сила тертя ковзання: $f_r = \mu_k N(t)$. (8)

Підставляємо (8) в (6) і (7) і, використовуючи (5), знайдемо, що:

$$I_x = \mu_k \int_{t_1}^{t_2} N(t) dt = \mu_k I_y = \mu_k (1+c) \sqrt{2gh} = mv_{2x}, \quad (9)$$

$$I_\theta = R\mu_k \int_{t_1}^{t_2} N(t) dt = R\mu_k m(1+c) \sqrt{2gh} = I(\omega_0 - \omega_2). \quad (10)$$

Звідси маємо значення горизонтальної складової швидкості v_{2x} і кінцеву кутову швидкість: $v_{2x} = \mu_k (1+c) \sqrt{2gh}$, (11)

$$\omega_2 = \omega_0 - \frac{\mu_k m R (1+c)}{I} \sqrt{2gh}. \quad (12)$$

Область існування шуканого розв'язку може бути знайдена з тієї умови, що в кінці удару точка дотику м'яча мусить ще мати складову швидкості в напрямку від'ємної півосі x , тобто $\omega_2 R > v_{2x}$. Використовуючи (11) і (12), отримаємо:

$$\omega_0 - \frac{\mu_k m R (1+c)}{I} \sqrt{2gh} > \frac{\mu_k (1+c)}{R} \sqrt{2gh} \quad \text{або}$$

$$\omega_0 > \frac{\mu_k \sqrt{2gh} (1+c)}{R} \left(\frac{mR^2}{I} + 1 \right) \quad (13)$$

Отже, ω_0 має задовольняти умову (13).

ВИПАДОК 2. Проконзування зникає через час t після початку спіудару. Тоді для v_{2x} і кінцевої кутової швидкості маємо зв'язок:

$$\omega_2 R = v_{2x}. \quad (14)$$

Підставимо (14) і (6) в (7) і дістанемо:

$$mRv_{2x} = I \left(\omega_0 - \frac{v_{2x}}{R} \right) \quad (15)$$

з якого маємо:

$$v_{2x} = \frac{I\omega_0}{mR + \frac{I}{R}} = \frac{I\omega_0 R}{mR^2 + I} = \frac{2}{7} \omega_0 R, \quad (16)$$

$$\omega_2 = \frac{I\omega_0}{mR^2 + I} = \frac{2}{7} \omega_0. \quad (17)$$

Визначаємо тепер тангенс кута θ .

I ВИПАДОК. З (4) і (11) маємо:

$$\begin{aligned} \operatorname{tg} \theta &= \frac{v_{2x}}{v_{2y}} = \frac{\mu_k (1+c) \sqrt{2gh}}{c \sqrt{2gh}} = \mu_k \frac{(1+c)}{c}, \\ \operatorname{tg} \theta &= \mu_k \frac{(1+c)}{c}, \end{aligned} \quad (18)$$

бто кут θ не залежить від ω_0 .

II ВИПАДОК. З (4) і (16) отримаємо:

$$\begin{aligned} \operatorname{tg} \theta &= \frac{v_{2x}}{v_{2y}} = \frac{I\omega_0 R}{I + mR^2} \frac{1}{c \sqrt{2gh}} = \frac{I\omega_0 R}{(I + mR^2) c \sqrt{2gh}}, \text{ або} \\ \operatorname{tg} \theta &= \frac{2\omega_0 R}{7c \sqrt{2gh}}. \end{aligned} \quad (19)$$

Видно, що θ не залежить від ω_0 , якщо $\omega_0 > \omega_{0 \min}$, де

$$\omega_{0 \min} = \frac{\mu_k (1+c) \sqrt{2gh} \left(1 + \frac{mR^2}{I} \right)}{R}, \text{ або}$$

$$\omega_{0 \min} = \frac{7\mu_k (1+c) \sqrt{2gh}}{2R}. \quad (20)$$

Визначаємо відстань між точками першого і другого зіткнення м'яча з підлогою.

ВИПАДОК I.

Час підйому і падіння м'яча:

$$t_v = 2 \frac{v_{2y}}{g} = \frac{2c\sqrt{2gh}}{g} = 2c\sqrt{\frac{2h}{g}} \quad (21)$$

Тоді відстань:

$$d = v_{2x} t_v = \mu_k(1+c)\sqrt{2gh} \cdot 2c\sqrt{\frac{2h}{g}}, \text{ або} \quad (22)$$

$$d = 4\mu_k(1+c)ch$$

не залежить від ω_0 .

ВИПАДОК II.

Час підйому і падіння м'яча визначається виразом (21), шукана відстань:

$$d = v_{2x} t_v = \frac{I\omega_0 R}{mR^2 + I} \cdot 2c\sqrt{\frac{2h}{g}} = \frac{2\omega_0 R c}{1 + 5/2} \sqrt{\frac{2h}{g}}, \text{ або}$$

$$d = \frac{4}{7} c \sqrt{\frac{2h}{g}} R \omega_0$$

і залежить лінійно від ω_0 .

Задача №2.

а) Нехай S — лабораторна система відліку, S' — пов'язана з рамкою. Вісь X' направлена вздовж $\vec{v}$, Y' — паралельна стороні DA , Z' — перпендикулярна площині петлі.

1) Сторона AB .

Нехай S'_{AB} — система відліку, де кульки, що рухаються вздовж AB , знаходяться в спокої. S'' має швидкість u по відношенню до S' . Тоді відстань a , між сусідніми кульками на AB , виміряна в системі S'' , така:

$$a_1 = \frac{a}{\sqrt{1 - u^2/c^2}} \quad (1)$$

Спостерігач в системі S бачить кульки, які рухаються вздовж AB зі швидкістю:

$$u_{AB} = \frac{v + u}{1 + uv/c^2}. \quad (2)$$

Відстань між сусідніми кульками в системі S :

$$a_{AB} = \sqrt{1 - u_{AB}^2/c^2} a_r. \quad (3)$$

Підставляємо (1) і (2) в (3):

$$a_{AB} = \frac{\sqrt{1 - v^2/c^2}}{1 + uv/c^2} a. \quad (4)$$

2) Сторона CD .

Для спостерігача в S швидкість кульок:

$$u_{CD} = \frac{v - u}{1 - uv/c^2}. \quad (5)$$

Відстань між кульками: $a_{CD} = \sqrt{1 - \frac{u_{CD}^2}{c^2}} a_r. \quad (6)$

Підставляємо (1) і (5) в (6):

$$a_{CD} = \frac{\sqrt{1 - v^2/c^2}}{1 - uv/c^2} a. \quad (7)$$

3) Сторона DA .

Нехай кулька S' в момент t'_0 має координати $x'_1 = y'_1 = z'_1 = 0$. В той же момент часу сусідня кулька має координати $x'_2 = z'_2 = 0$, $y'_2 = a$. Відповідно до перетворень Лоренца:

$$x = \frac{1}{\sqrt{1 - v^2/c^2}} (x' + vt'), \quad y = y', \quad z = z', \quad (8)$$

$$t = \frac{1}{\sqrt{1 - v^2/c^2}} \left(t' + \frac{x'v}{c^2} \right)$$

В системі S матимемо:

$$x_1 = \frac{1}{\sqrt{1-v^2/c^2}} vt'_0, \quad y_1 = 0, \quad z_1 = 0, \quad t_1 = \frac{1}{\sqrt{1-v^2/c^2}} t'_0, \quad (9)$$

$$x_2 = \frac{1}{\sqrt{1-v^2/c^2}} vt'_0, \quad v_2 = a, \quad z_2 = 0, \quad t_2 = \frac{1}{\sqrt{1-v^2/c^2}} t'_0. \quad (10)$$

Якщо $t_1 = t_2$, то відстань в S між двома кульками:

$$a_{DA}^2 = (x_2 - x_1)^2 + (y_2 - y_1)^2 + (z_2 - z_1)^2. \quad (11)$$

Отже, $a_{DA} = a$ (12)

4) Сторона BC .

Повторюючи попередню процедуру, отримаємо: $a_{BC} = a$. (13)

б) Заряд однієї із дротяних сторін рамки в системі рамки:

$$Q_{wire} = -\frac{L}{a} q, \quad (14)$$

де $\frac{L}{a}$ — число кульок на цій стороні. Оскільки кількість заряду є інваріант, то такий же заряд буде на кожній із сторін в лабораторній системі відліку.

1) Сторона AB .

В лабораторній системі координат заряд кульок на стороні AB :

$$Q_{AB,balls} = \frac{\sqrt{1-v^2/c^2}}{a_{AB}} Lq, \quad (15)$$

де q — заряд кульки. Використавши (4):

$$Q_{AB,balls} = \left(1 + \frac{uv}{c^2}\right) \frac{Lq}{a}. \quad (16)$$

Складаючи (14) і (16), отримаємо повний заряд на цій стороні:

$$Q_{AB} = \frac{uv}{c^2} \frac{L}{a} q. \quad (17)$$

2) Сторона CD .

Аналогічно отримаємо:

$$Q_{CD, \text{balls}} = \frac{\sqrt{1 - v^2/c^2}}{a_{CD}} Lq = \left(1 - \frac{uv}{c^2}\right) \frac{Lq}{a}, \quad (18)$$

$$Q_{CD} = -\frac{uv}{c^2} \frac{L}{a} q. \quad (19)$$

3) Сторони BC і DA .

Довжина цих сторін в системі S дорівнює L , відстань між кульками a , тому:

$$Q_{BC, \text{balls}} = Q_{DA, \text{balls}} = \frac{Lq}{a}. \quad (20)$$

Додаючи (14) і (20), отримаємо: $Q_{BC} = 0.$ (21.1)

$$Q_{DA} = 0. \quad (21.2)$$

в) На сторону AB діє сила: $\vec{F}_{AB} = Q_{AB} \vec{E} = \left(\frac{uv}{c^2}\right) \frac{L}{a} q \vec{E}.$ (22)

На CD : $\vec{F}_{CD} = Q_{CD} \vec{E} = -\left(\frac{uv}{c^2}\right) \frac{L}{a} q \vec{E}.$ (23)

F_{CD} і F_{AB} утворюють пару сил. Момент цієї пари (мал. 9):

$$M = |\vec{F}_{AB}| L \sin \theta, \quad (24)$$

$$M = \frac{uv}{c^2} \frac{L^2}{a} |q| |\vec{E}| \sin \theta. \quad (25)$$

г) Нехай V_{AB} і V_{CD} — електростатичні потенціали в точках сторін AB і CD .

Тоді: $W = V_{AB} Q_{AB} + V_{CD} Q_{CD}.$ (26)

Покладемо потенціал рівним нулю ($V=0$) в площині, перпендикулярній до

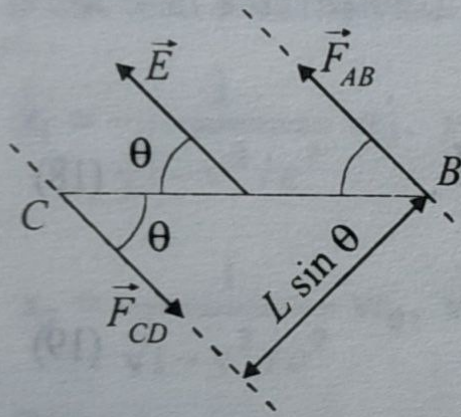
$\vec{E}$ на довільній відстані R від AB (мал. 10). (27)

Тоді: $W = -ERQ_{AB} - E(R + L \cos \theta) Q_{CD}$ (28)

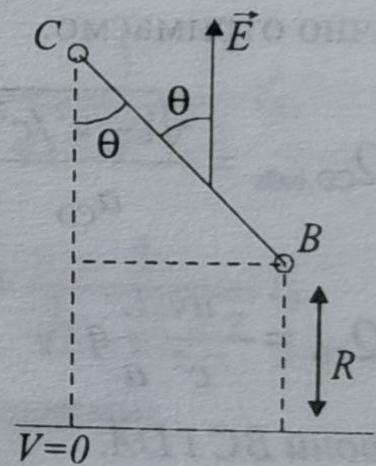
Але $Q_{CD} = -Q_{AB}$, тому $W = -ELQ_{AB} \cos \theta.$

Підставляємо (17) в (28) і отримаємо:

$$W = \frac{uvL^2 qE}{c^2 a} \cos \theta. \quad (29)$$

Мал. 9

Мал. 10

Задача №3.

а) Перший метод. В рівновазі маємо: $\vec{F}_c = \vec{F}_g + \vec{N}$, де $\vec{N}$ — нормальна до поверхні. Проектуючи на горизонтальний і вертикальний напрями, отримаємо (мал. 6):

$$\begin{cases} F_g \cos \varphi = F_c + N \sin \alpha \\ F_g \sin \varphi = N \cos \alpha \end{cases} \Rightarrow F_g \cos \varphi = F_c + F_g \sin \alpha \cdot \operatorname{tga}.$$

З виразів:

$$F_g = \frac{GM}{r^2}, \quad F_c = \omega^2 r \cos \varphi, \quad x = r \cos \varphi, \quad y = r \sin \varphi, \quad \operatorname{tga} = \frac{dy}{dx}$$

знайдемо: $y dy + \left(1 - \frac{\omega^2 r^3}{GM}\right) x dx = 0$, де $\frac{\omega^2 r^3}{GM} \approx 7 \times 10^{-4}$. (1)

Це означає, що фактор в дужках перед $x dx$ змінюється слабо, і ми можемо вважати його постійним. Тоді розв'язком рівняння (1) є еліпс:

$$\frac{x^2}{r_e^2} + \frac{y^2}{r_p^2} = 1 \Rightarrow \frac{r_p}{r_e} = \sqrt{1 - \frac{\omega^2 r^3}{GM}} \approx 1 - \frac{\omega^2 r^3}{2GM}.$$

Звідси виходить, що $\varepsilon = \frac{r_e - r_p}{r_e} = \frac{\omega^2 r^3}{2GM} \approx 3,7 \times 10^{-4}$.

Другий метод.

Для точкової маси в 1 кг на поверхні:

$$U_{\text{pot}} = -\frac{GM}{r}, \quad U_{\text{kin}} = \frac{1}{2} \omega^2 r^2 \cos^2 \varphi.$$

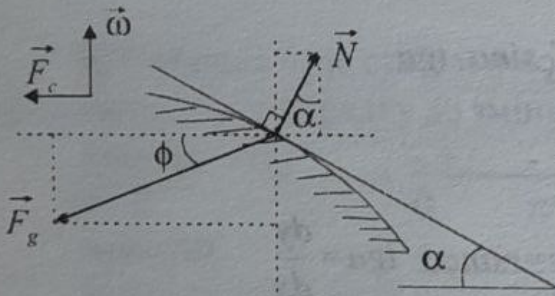

Форма поверхні повинна бути такою, щоб $U_{pot} - U_{kin} = \text{const}$. Для екватора ($\phi = 0, r = r_e$) і для полюса ($\phi = \pi/2, r = r_p$) маємо:

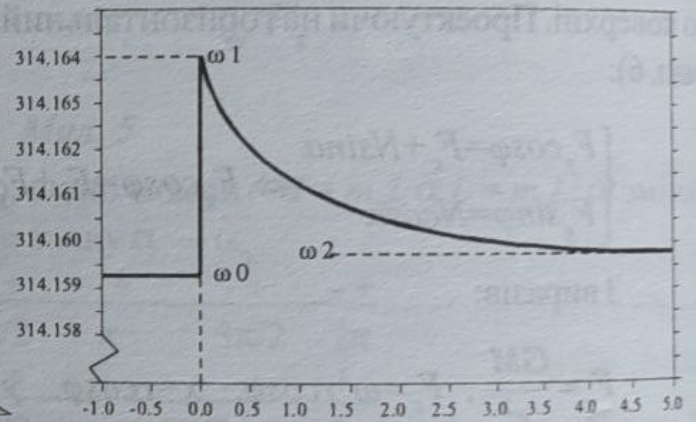
$$\frac{GM}{r_p} = \frac{GM}{r_e} + \frac{1}{2} \omega^2 r_e^2 \Rightarrow \frac{r_e}{r_p} = 1 + \frac{\omega^2 r_e^3}{2GM}$$

Тоді:

$$\varepsilon = \frac{r_e - r_p}{r_e} = \left(1 + \frac{\omega^2 r_e^3}{2GM} - 1\right) / \left(1 + \frac{\omega^2 r_e^3}{2GM}\right) \approx \frac{\omega^2 r_e^3}{2GM} \approx 3,7 \times 10^{-4}$$

Мал. 6

Мал. 7

б) Як наслідок «зоретрусу» (мал. 7) момент інерції кори I_m зменшується на ΔI_m . Із закону збереження моменту імпульсу маємо:

$$I_m \omega_0 = (I_m - \Delta I_m) \omega_1 \Rightarrow \Delta I_m = I_m \frac{\omega_1 - \omega_0}{\omega}$$

Після того, як внутрішнє тертя урівняє кутові швидкості кори і ядра, матимемо:

$$(I_m + I_c) \omega_0 = (I_m + I_c - \Delta I_m) \omega_2 \Rightarrow \Delta I_m = (I_m + I_c) \frac{\omega_2 - \omega_0}{\omega_2},$$

$$\frac{I_m}{I_m + I_c} = \frac{(\omega_2 - \omega_0) \omega_1}{(\omega_1 - \omega_0) \omega_2} \Rightarrow 1 - \frac{I_c}{I_m + I_c} = \frac{(\omega_2 - \omega_0) \omega_1}{(\omega_1 - \omega_0) \omega_2},$$

$$I \sim R^2,$$

$$\Rightarrow \frac{I_m}{I_m + I_c} = \frac{r_c^2}{r^2} \Rightarrow \frac{r_c}{r} = \sqrt{1 - \frac{(\omega_2 - \omega_0) \omega_1}{(\omega_1 - \omega_0) \omega_2}} \approx 0,95.$$